

Egy igazi tanító – Emlékezés Sallai Istvánra

Ha elvesztünk valakit, akit nagyon szerettünk, ha az elmulasztott utolsó találkozások rossz lelkiismeretével állunk a koporsójánál a kapcsolat könyörtelen lezárulásakor, gondolhatunk-e másra, mint fogantató kezdetére? Kivált, ha ebben a kezdetben benne van minden következmény, ha a tér és idő metszetei közt a körülmények és személyek véletlen egymásra találása oly sorsszerűvé válhatott, oly jellemzővé a korra s a csaknem három évtizedes korszakra is, melyben olykor éppen a szorongató légkörben lelt barátság hívott létre elszakíthatatlan erejű vonzalmakat.

1951 októberében, nemrég kinevezett népművelési iskolai előadóként, két tanfolyam kényszerű szünetében, a minisztériumba jártam be szolgálattételre. Ott határozták el rólam egyik napról a másikra, hogy vegyek részt én is az éppen elrendelt országos brigádvizsgálatban, menjek két hétre könyvtárakat ellenőrizni Szolnok megyébe. Mire baljós kétségekkel odavonatoztam, egyik társam már elfoglalta helyét a Tisza Szálló háromágyas szobájában. A kreol arcú, várakozást keltően lassú szavú, békéscsabai könyvtárosról hamarosan kiderült, elgondolni se tudtam volna nekem valóbb embert; viselkedésében nyoma sincs semmi hivatalosságnak, sőt lelke mélyén művész. A szinte közösen kimondott hívószavak; Egry, Barcsay, Nagy István neve minden bizalmatlanságot feloldottak köztünk. Az első napi munka után, a zöldesbarna folyó partján szemlélődve, szobatársam, Lipták Pál, már szenvedélyes nyíltsággal vallotta meg: képtelen festői törekvéseit az elrendelt egyetlen irányzat siralmas uniformisába kényszeríteni, s hogy a kibontakozásra, javulásra nem lát semmiféle reményt. Merész kijelentések voltak ezek akkoriban, amikor egyebet, mint napi győzelmet, fokozatos fejlődést nem volt szabad észlelni, amikor az újságcikkek és szónoklatok csak az eredmények adatait sulykolták. Holott a tények rideg kísértete telepedett ránk mindenütt. Mögöttünk az őszi várost, többféle tilalom közt, még a fűtési takarékoság szigora is dermesztette.

Első küldetéseim során már a vonaton megtudtam helybeli útitársamtól, hogy a karcagi szövetkezet 900 emberéből 400-an hagyták el a földmunkát, hogy nem csak a krumpli fölszedetlen, de sok helyütt most csépelnek, hogy a gyapotot leszedni immár képtelenség, hogy Jászboldogházán a cséplőgéptől elkergették a kultúrbrigádot: ne táncoljanak itt nekik, hanem adják ki a tanács elkobozta tizenöt kiló szalonnát. És a falusi tudat változása sem igazodott a minisztériumi illúziókhoz. A sáros úton kezükben birsalmát szorongató gyerekek egyszerre köszöntek „Dicsértessék”-et, „Előre”-t és „Kezétcsókolom”-ot.

Az egyik gépállomáson széltől cserzett arcú könyvtárolány mélységes keserőséggel panaszkolt, nem engedik tanulni. De nehogy grimbuszt csináljak emiatt – szolt utánam –, mert abból még nagyobb baj lesz. Másutt is a titkárhelyettes kedélyesen szolt a szükségszerű nehézségekről: „A közös gazdálkodás nálunk még gyerekcipőben jár...” – de az ablaka előtt támaszkodó állapotos asszony ácsorgó gyerekén – október 26-án – még cipő sem volt. Harmadik helyen kiderült, hogy a könyvtárhelyiségben nincsenek bútorok, a tanács nem segít, a párt nem adja át a régebben megígért szépirodalmi műveket.

Tapasztalatainkat este fanyar vigaszként cserélgettük Liptákkal, de aztán áment is mondtunk a szabad eszmecserére. Jön a szoba harmadik lakója. Abszolút hivatalos ember: a Népönyvtári Központ vezetője, kivel egyőnk sem találkozott.

Jól megnéztem az ajtón belépő, kissé félszeg tartású, negyvenes férfit. Izgatott érzékenysége mögött sok minden lehet – gondoltam –, de a hang csakugyan hivatalosabbá vált köztünk... Másnap délutánig. Akkor ugyanis, mihelyt Kunszentmártonból visszatérve, 4. számú szobánkba benyitottam, pillanatra úgy éreztem, eltévedtem. Mert hogy meglepve látom, hallom, hogy társaim egymással szemben ülve az ágyon, szinte a kalevalai dalnokok módján, szerb, magyar és szlovák népdalokat fújnak.

A lelepleződés egyértelmű volt.

Magyarázata sem késett. Vacsora közben Lipták, szája elé téve tenyerét, hogy illetéktelen fül ne hallja, odasúgta: „Jót beszélgettem Sallaival. Kellemesen csalódtam... Rendes ember!”

Vacsora után a szobánkban késő éjjelig folytatódott a közös dalolás: bácskai magyar és szerb dalok, viharsarki nóták, román kolinda, gregorián ének, református zsoltár, angol és finn népdal, Eines Festes Unser Gott! S méghogy nekem is kedvencem a „Magos kösziklának ódalából nyílik...”, meg a „Magos a rutafa, ága elágazik”? – Én még ilyen emberrel nem is találkoztam! – csodálkozik rám Sallai. Mit feleljek erre – hogy én is csak egy hasonló embert ismerek: Fülep Lajost? Mert mintha csak az ő szavaiból rakná össze közbevetett summázó mondatát: „Mindebből pedig az a tanulság, emberek, hogy csak az a kultúra az igazi, amelynek gyökere van.”

S máris következett a vallatás: honnét jöttem, ki vagyok, mit csinálok tulajdonképpen? Említettem, hogy fordítottam Chaucert. S rajtam a meglepetés sorja: a volt uradalmi tanító ismeri a *Canterbury mesék* szerzőjét. Végül már azt is elárulom, amiről két éve hallgatnom kell, hogy igazából költő vagyok.

Verseim jelentek meg a *Válaszban*. „Aha! – nyújtja ki hosszú ujjú kezét Lipták felé – hallottad, Pali? Kígyót melengettünk a keblünkön!” Aztán kisvártatva a groteszk háromszögbe fölfutó szemöldökök hirtelencsak leereszkednek, a tekintet meleggé simulása jelzi, hogy vége a tréfának. „Hát én pedig járattam Illyés folyóiratát, a *Választ*.”

Közös kiszállásainkon már akkor láttam, mint később annyiszor, Sallai lelkes föllángolásokat után összeroskadó elkeseredését. Láttam őt 1951-ben, a kétezredik népkönyvtár létrehozóját, amint a felelősség nyomása alatt elárvultan megáll az egyik utcasarkon, s torz arccal, torz hangon, púpos háttal, leejtett fejjel mondja: „Tudod, kinek jó? Annak, aki egész nap csak rubrikákat töltöget.”

Láttam, neki, a nép organikus kultúrájáért elszántan küzdő nevelőnek – aki tanyai tanítóként a ferde szemmel néző Knoll intéző előtt is énekeltette iskolásaival: „Rászállott a páva vármegye házára...” –, milyen lelkiismereti kínokat okoz: hazug elvárások közt miként mentse a lényegét, a fölemelkedést ígérő, valódi értékeket érvényesítő szellemi gazdagítás ügyét. Mert hiszen az előre megadott szempontok szerinti, szigorú határidőre készülő jelentéshez – melyet evés, ivás, alvás nélkül, nappal, éjjel a Pestről hozatott gépirónőnek diktáltunk egyvégtében – nekem kellett elkészítenem a statisztikai kimutatást. A vizsgált huszonhárom népkönyvtárban száz tényleges parasztolvasót sem találtunk...

Amikor hajnali álmatlansággal, az értelmetlen erőmutatványtól kimerülten zötyögtünk vissza Pestre, Sallai utolsó mondata is ez volt: „Gyere te el mihozzánk a Népkönyvtári Központba!” Tudtam, hogy akarva se mehetnék, de azt is éreztem, hogy egymást többé nem veszítjük el az életben. Az Operaház színpadáról leparancsolt Bartók Béla első visszaengedett táncjátékához, *A fából faragott királyfi*-hoz én szereztem neki jegyet; találkoztunk Kodály születésnap hangversenyén, meglátogattam családját, a három kislányt, akikről már Szolnokon is, szinte könnyekig megindultan mondta, valamelyik

hidegháborús beszélgetésünk végén: „Egyik négyéves, a másik hat, a harmadik hét.” Nem lett volna nehéz megjósolnom, hogy a három kedves teremtest hallani fogom még valamikor együtt énekelni. Hiszen apjuk útravalóul is zenével ajándékozott meg. Nála, a hajdani tanyai népművelőnél, megvoltak a Kodály-, Bartók-, Basilides-féle His Master's Voice lemezek, melyeket a Körúton már csak véletlenül almozódó kilós áruként mértek ki a bukásra álló lemezantikváriumban. Megkaptam Sallaitól egyik féltve őrzött kincsét, a „Három árva” balladáját.

*

Sorsom úgy alakult, hogy pár évre visszahívott, rehabilitált, majd ismét elutasított az irodalompolitika. A *Csillag* folyóirat, ahol 1957-ig szerkesztősködtem, megszűnt, második verskötetemet kemény támadások érték. Sürgősen állás után kellett nézmem. „Talán vedd elő a könyvtáros diplomádat!” – biztatott egyik pártfogóm, Köpeczi Béla. De az 1959 tavaszán adódó felemás (kritikai fogadtatásom miatt eleve viszolygó) ígéretek közül csak egyetlen ajánlatból csendült ki a bizonyosság reménye. Sallai jelentkezett telefonon, intett, legyek önmagamnak jó diplomatája, mert hiszen, ha sikerül... „én lennék a te főnököd.” A hang örömteli melegsége volt a fontosabb, nem a föltételes mód. Igaz ugyan, hogy fél évig hónapról hónapra kicsikart szerződéssel lehettem csupán a Könyvtártudományi és Módszertani Központ egyik alapító munkatársa, s volt közben olyan fordulat is, hogy figyelmeztették főnökömet, küldjön haza, mert erre a napra már nem érvényes a szerződése. Akkor azonban hallottam a napi gondok, alkudozások, kényszerű taktikájától egyre hajlottabb hátú férfit szikrázó indulattal védelmemre kelni. Azóta tudom, hogy szívós következetességgel, szolid, de fogyhatatlan érvekkel, a belső meggyőződés hitében ártatlan csellel is, ha kellett, más munkatársai becsületét hasonlóképpen legalizálta.

Fizikuma szerint gyenge volt, a betegségek, halmozódó feladatok s a túlzott alaposág közt örökös késésben sínylődött. Lehet, sohasem is volt érzéke az időhöz, de kinyilvánított gesztusok nélkül, a lényéből eleve áradó sugárzás, a bensőséges intelligencia és kedély révén kivételes érzéke volt az emberi matériához. Képes volt domesztikálni a gyanakvó, vagy éppen ellenséges indulatokat is. Személyiségének fluiduma, mint a falakban láthatatlanul cirkuláló áram, állandóan melegítette környezetét.

Arra, hogy szellemiségének mennyire foglyává lettem, akkor döbbsentem rá, amikor ő maga nem is volt jelen, amikor közös munkatásainkkal esténként barátilag összejöttem. „Úristen! Nem elég velük naponként nyolc órát együtt tölteni?!” – hangzott egy-egy hivatali keserveken okult régebbi barát óvása. S különben is – mondták később –, kereshetnék már magamnak valami kényelmesebb, kötetlenebb munkahelyet. S valóban, nem anszurdum-e olyan tudományos intézményben dolgozni, ahol a szobának olykor nincs ablaka, s nincs négyzetméternyi terület, ahová a velem tárgyalókat biztonsággal leültethetném?

Amiért érdemes volt hűséggel ott maradni az oszlopokkal föltámogatott, lebontásra érett épületben, az éppen a húsz éve alakult intézmény Sallai személyiségéből eredő, emberséges légköre, s ezt a légkört vitte ő magával, bárhová ment – akik vele voltak, tanúsíthatják –, a nemzetközi szakmai konferenciákra is. Nemegyszer láttam meghitt fogadtatását nagy családjá, a megyék, falvak, városok könyvtárosai között. A felhúzott szemöldökök alól csillanó feltétlen bizalom, a fogyhatatlan derű, a szellemi és gyakorlati

bölcsesség, a célkitűzés egzisztenciális vállalásának hitele mindig ott tükröződött hallgatóságán.

Nem a népszerűség kínálkozó kapuit kereste. Újításai, a művelődés egészét önkínzó következetességgel maga előtt tartó igyekezete olykor falakba ütközött. Ám a lassanként megtalált partnerek újra és újra igazolták legbecsesebb szerzett tulajdonságát, a másokért magát iskolázó, Németh Lászlói értelemben vett előtanuló szakadatlan buzgalmát. Mert előtanuló sem lehet akárki. Olyan, mint ő, nem is lesz egyhamar. Bármiről kezdett szólni, szemléletes szavaiból az összetartozó dolgok organikus egymásrautaltsága világlott. A kisszállási major mezejétől a szoláris szél titkáig, a bibliától a história tudományáig, a cimbalmot pendítő parasztkéztől Pablo Casals csellóvonójáig.

Tanító volt, és tanító maradt, a magyar népművelésnek csak ebből a mi korszakunkból kinőhetett, páratlan jelensége. Érdeme, minőségteremtő ereje mindig több volt, mint amennyit bármely intézmény – a sajátját is beleértve – számon tarthatott.

Alkata, sorsa nem engedte, hogy tényleges vezénylőtiszt legyen, de mindig tudta, honnan jó és hová megy a sereg.

Tanultam tőle egy ritka szép, netán Rákóczi korabeli éneket:

Körtéfa, körtéfa,
gyöngyösi körtéfa,
sok gyalogkatona
megpihent alatta...

Ha Csokonai módján hihetek én is a lélek halhatatlanságában, kívánom, hogy kultúránk sok gyalogkatonája közt az ő méltán megpihent, de holtában is eleven szellemét sohase veszítsük el.

(1980)

Fodor András: Egy igazi tanító – Emlékezés Sallai Istvánra (1980)

Fodor András - Hálózati életműkiadás

iNaplo.hu/fodorandras